

De Archeologie van Khirbet Qumran tussen regionaliteit en tekstvondsten

Jürgen Zangenberg

Ruim zestig jaar na de ontdekking van de eerste Dode Zeerollen trekt Qumran niet alleen de aandacht van massa's toeristen die het gebied bezoeken, maar ook van talloze wetenschappers. Geleerden van verschillende disciplines houden zich nog steeds intensief bezig met de publicatie en interpretatie van de vondsten uit de nederzetting en de naburige grotten (opgegraven tussen 1948 en 1955 en ook daarna) en de tienduizenden tekstfragmenten. De tekstvondsten uit het gebied rond de Dode Zee beperken zich inmiddels niet meer tot de zogenoemde Qumranteksten (zie ook de bijdrage van Mladen Popović in dit nummer).

Alles tezamen hebben de vondsten van Qumran onze kennis van de godsdienst- en cultuurgeschiedenis van het Palestijnse Jodendom (en daarmee de voedingsbodem van het vroegste christendom) en van het ontstaan van de Hebreeuwse Bijbel zo fundamenteel gewijzigd en uitgebreid, dat men zonder overdrijving van de vondst van de eeuw kan spreken.

Traditionele interpretatie

De pioniers van het Qumranonderzoek, werkzaam in de late jaren veertig en de jaren vijftig van de twintigste eeuw, zagen al snel bepaalde overeenkomsten tussen de inhoud van sommige boekrollen en de beschrijvingen van een specifieke Joodse groepering, namelijk de 'sekte' van de Essenen, bij antieke auteurs zoals Philo van Alexandrië, Flavius Josephus en Plinius de Oudere. Op grond van het (nog zeer beperkte!) tekstmateriaal dat hun ter beschikking stond, concludeerden de eerste onderzoekers dat de pas ontdekte ruïnes van Qumran een Esseense nederzetting moesten zijn geweest. Het waren de daar gevestigde Esseense Joden die de boekrollen van Qumran – gevonden in elf verschillende grotten nabij de nederzetting – hadden gekopieerd en gebruikt. Zo ontstond de beroemde voorstelling van de 'bibliotheek van Qumran'. De Esseense bewoners van de nederzetting te Qumran hadden, zo dacht men, bij het naderen van het Romeinse leger in 68 n.Chr. tijdens de Joodse Oorlog de rollen verborgen in de nabijgelegen grotten.

Hiermee was het ‘Qumran-Essenen-model’ geboren, een verklaringsmodel dat tot vandaag met steeds toenemende preciseringen en modificaties door een meerderheid van de onderzoekers wordt gevolgd. Over de precieze functie van de site van Qumran voor de veronderstelde groep van Essenen lopen de meningen uiteen. Soms duidt men de nederzetting aan als een ‘klooster’, als ‘hoofdgebouw’ van een aldaar gevestigde gemeenschap, soms als hoofdkwartier van een bijzondere, radicale tak van de Essenen, of als een soort dienstencentrum voor de productie van boekrollen. Ondanks deze uiteenlopende suggesties zijn de aanhangers van het Qumran-Essenen-model het erover eens, dat de resten van de nederzetting in Qumran, de tekstvondsten uit de grotten, en de beschrijvingen van de Essenen bij de antieke auteurs, met elkaar in verband te brengen zijn en in wisselwerking met elkaar geïnterpreteerd moeten worden. Dat betekent dat ontbrekende gegevens of onduidelijkheden op het ene vlak kunnen worden ingevuld of opgelost met gegevens of suggesties verkregen vanuit een ander vlak. Zo probeert men tot een zo volledig mogelijk, omvattend en kloppend beeld te komen.

Bij een dergelijke interpretatie hangt natuurlijk alles met alles samen. Het totaalbeeld dat men zich vormt, bepaalt in grote mate de interpretatie van de ruïnes en de tekstfragmenten. Zo zou men niet snel op het idee komen om de langgerekte ruimte aan de zuidkant van het hoofdcomplex van Qumran op zich zelf als ‘refectorium’ (gezamenlijke eetzaal) te identificeren – tenzij men ervan uitgaat dat het geheel als klooster gezien moet worden.

Een nieuwe richting

Ikzelf sta sceptisch tegenover een nauwe verbinding tussen de tekstvondsten in de grotten en de ruïnes van de nederzetting. Wie een dergelijk nauw verband als uitgangspunt voor zijn interpretatie neemt, overtreedt naar mijn mening een van de basiseisen van archeologisch onderzoek: een site moet begrepen worden in zijn regionale context en vanuit zijn regionale functie. Welke functie vervulde de nederzetting in haar regionale omgeving? Deze positie wordt in dit artikel nader uitgewerkt.

Dat de eerste Qumranonderzoekers weinig oog hadden voor de regionale verankering van de site, is niet verwonderlijk. Toen zij hun Qumran-Essenen-model introduceerden, was er nauwelijks kennis van het regionale landschap en van de regionale infrastructuur en de regionale keramiek. Zij beschouwden de nederzetting als een volledig op zichzelf staande grootheid, afgesloten voor invloeden van buitenaf. Dit lag voor de hand in het licht van de ‘ascetische wereldmijding’ die volgens sommige teksten een algemeen kenmerk van de Essenen zou zijn.

Zestig jaar later staan de zaken er echter heel anders voor. De archeologische vondsten van Qumran tonen geen spoor van een ‘wereldmijnde’ bewoensgroep. Integendeel, vrijwel alles wat eerder doorging voor bewijs van de eigensoortigheid van Qumran (en daarom een interpretatie vanuit een veron-

▲ Deel van het hoofdgebouw van Qumran: Door de vondst van boekrollen in grotten aan de westkust van de Dode Zee begon Roland de Vaux met zijn onderzoeksteam bijzondere aandacht te besteden aan de ruïnes van Khirbet Qumran, een oude nederzetting op een paar honderd meter van Grot 1. In het centrum van de nederzetting bevond zich een gebouwencomplex dat door De Vaux werd geïdentificeerd als een onderkomen van een religieuze gemeenschap. De verschillende ruimtes die op de foto zichtbaar zijn, werden door hem benoemd overeenkomstig bepaalde ruimtes in een klooster, zoals een scriptorium (waar teksten werden gekopieerd), een studiezaal (waar teksten werden gelezen en waar onderwijs werd gegeven), en een bibliotheek (waar de heilige teksten werden bewaard). Op de foto zien we op de voorgrond in het midden de doorgang naar de studiezaal, met rechts daarvan de trap naar de eerste verdieping van het gebouw. Aan de studiezaal grenst de bibliotheek. In de muur tussen studiezaal en bibliotheek bevindt zich links een doorgang, waardoor volgens De Vaux de te bestuderen rollen konden worden aangereikt. De ruimte links van de studiezaal en de bibliotheek is het scriptorium.

Foto: M. Popović

derstelde religieuze functie kreeg), is ook elders in de regio opgedoken. Recente opgravingen van Israëliische archeologen bevestigen deze nieuwe richting van interpretatie.

Welk verklaringsmodel men ook volgt, het traditionele Essenen-model of het hier voorgestelde regionale model, alle hypothesen hebben te lijden onder de gebrekkige aard van de beschikbare gegevens. De tussen 1948 en 1955 opgegraven vondsten zijn nog steeds niet volledig gepubliceerd. Voor een deel is men aangewezen op uiterst beknopte of juist sterk interpreterende publicaties van de opgravers. Er is geen volledige documentatie van de archeologische samenhang en van de stratigrafie (de verschillende archeologische lagen).¹ Omdat juist deze zaken onontbeerlijk zijn voor een betrouwbare interpretatie van de ruïnes, draagt iedere hypothese – nog steeds! – een voorlopig karakter. Dat geldt ook voor de hier volgende opmerkingen.

De plaats van de nederzetting

Recent archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat Khirbet Qumran – de antieke naam van de plaats kennen we niet met zekerheid – in de periode van meest intensieve bewoning, circa 100 v.Chr. tot de verwoesting in 68 n.Chr., onderdeel was van een gebied dat intensief werd gebruikt en goed bereikbaar en begaanbaar was. Het klimaat, toentertijd wat vochtiger dan nu, eiste vergaande inspanningen van de bewoners. Toch lag Qumran toen allerminst in een onbewoonde woestijn. Op alle plaatsen waar water beschikbaar was en genoeg ruimte voor landbouw, vestigden zich mensen die de velden irrigeerden en vruchtbomen onderhielden – veelal dadelpalmen en soms zelfs de zeer gewilde balsemplant.

De site van Qumran maakte deel uit van een complexe regionale infrastructuur. Niet alleen de positie van de nederzetting, maar ook de vondsten in de nederzetting maken duidelijk dat Qumran niet geïsoleerd was, maar juist open stond voor invloeden van buitenaf. De aangetroffen voorwerpen – keramiek, glas, allerlei gebruiksvoorwerpen – laten zien dat de bewoners van Qumran handel dreven, en het hele spectrum van voorwerpen vertoont een opvallende overeenkomst met wat men aantreft in de naburige plaatsen in dezelfde periode. Archeologisch gezien is Qumran niet uitzonderlijk; de site past goed binnen het beeld dat gegeven wordt door de regio als geheel.

De resten van Qumran bevinden zich op een mergelterras. De Dode Zee ligt daarvan nu op twee kilometer afstand en circa 40 meter lager. In de antieke tijd was het waterpeil hoger en lag de zee dus dichterbij. Hoewel er geen directe verbinding naar het water was, kon men vanuit Qumran de gehele noordkust van het zoutmeer overzien.

Via diverse paden was de nederzetting verbonden met aangrenzende delen van het mergel terras aan de westkant, met het hoogplateau op het kalksteengebergte in het westen, en met enkele van de nabijgelegen grotten.

Een lage muur liep van de nederzetting bergafwaarts in oostelijke richting, naar de Dode Zee. De muur omsloot enkele kleinere gebouwen – waaronder het zogenaamde ‘boerenhuis’ van En-Feshkha – die samen met de hoofdnederzetting van Qumran als een soort domein of landgoed gezien kunnen worden. Een aquaduct, aangelegd tegen de berghelling en deels een gedurfd staaltje werk, voerde water vanuit het westen naar de nederzetting aan. Op het mergel terras direct ten oosten van de nederzetting (en ingesloten door de genoemde muur) bevond zich een grafveld met ten minste 1200 graven (in ieder geval één andere, kleine begraafplaats bevond zich ten zuiden van Wadi Qumran). Van deze graven zijn er minder dan vijftig wetenschappelijk afgegraven en gedocumenteerd; ze hebben tot heftige debatten gevoerd. In de meeste graven lagen mannen, maar een opvallende – en niet weg te interpreteren – minderheid van vrouwen en kinderen werd aangetroffen op alle gedeelten van het grafveld. Omdat ze er echt deel van lijken uit te maken, is het moeilijk vol te houden dat het hier zou gaan om een begraafplaats van mannelijke en in celibaat levende Essenen waar pas in een latere fase vrouwen en kinderen bijgelegd zouden zijn. De vorm van de graven, een schachtgraf met een of meerdere overledenen, uitgestrekt op de rug liggend, was aanvankelijk alleen in Qumran bekend, maar is inmiddels ook elders aangetroffen, met name op een grote begraafplaats met circa tweeduizend graven in Khirbet Qazone aan de oostkust van de Dode Zee.

Geschiedenis van de bewoning

Een belangrijk doel van archeologisch onderzoek is de reconstructie van de bebouwde geschiedenis van een site. In het geval van Qumran speelt hier opnieuw het probleem van de gebrekkige documentatie van de oorspronkelijke afgraving. Daarom ontkomt men in dit opzicht niet aan hypothesen. De Israëliische archeoloog Yizhar Hirschfeld schetst het volgende beeld, mede geïnspireerd door de Franse archeoloog Jean-Baptiste Humbert (zie bibliografie).

Fase I

Late IJzertijd II, circa 630-580 v.Chr. De site bestond uit een versterkte nederzetting met een onduidelijke structuur. De belangrijkste van de nu nog zichtbare resten is de grote, ronde cisterne aan de noordwest kant van het complex. In de IJzertijd was Qumran vermoedelijk deel van een systeem van nederzettingen gericht op militaire controle en economische ontsluiting van het gebied rond de Dode Zee. De strategische plaats op het mergel terras met uitzicht

over de noordelijke oever van de Dode Zee duidt daarop. Na het einde van het koninkrijk Juda (586 v.Chr.) bleef de plaats gedurende meerdere eeuwen onbewoond.

Fase II

Rond 100 v.Chr. wordt een versterkt domein ingericht ter ondersteuning van de landbouwactiviteiten in de regio. Dit is te zien in een breder kader van de Hasmonese verovering en bezetting van het gebied ten oosten van de Jordaan. Enkele onderdelen van het IJzertijdcomplex werden geïntegreerd in een nieuw en groter geheel. Het nieuw gebouwde, vrijwel vierkante, hoofdgebouw volgde in grote lijnen een bekend model, dat ook zuidelijker in En et-Turabe gevonden is en voortkomt uit de landelijke architectuur van de hellenistische periode. Het wordt veelal aangeduid als *fortified farmstead*, een ‘versterkt domein’.

In de bloeiperiode was het hoofdgebouw ongeveer 30 bij 35 meter en bestond het uit een hoektoren die omgeven was door rechthoekige ruimten rond een binnenplaats. Welke functies deze ruimten hadden is door gebrek aan eenduidig bewijs niet met zekerheid te zeggen (voorraadkamers? te koppelen aan handwerkzaamheden die op de binnenplaats werden verricht?).

De site toont niet de sporen van de exorbitante luxe van de aristocratische elite uit die tijd, zoals die wordt aangetroffen in bijvoorbeeld de paleizen in Jericho en op Masada. Toch is het hoofdgebouw van een solide bouw met decoraties. Diverse fragmenten van de architectuur getuigen van een hellenistische stijl; en daarnaast is er een zogenoemde *opus sectile* vloer gevonden, een kunstig gevoegde vloer van gekleurde tegels.

Bij de gebouwen in deze periode hoorde een aantal cisternen en getrapte waterbekkens alsmede enkele kleinere gebouwen aan de rand van het hoofdcomplex. Niets in de architectuur of in de vondsten van deze fase duidt erop dat dit complex toen reeds als een nederzetting met een bijzonder religieus doel of voor een speciale religieuze gemeenschap was gebouwd. Integendeel, wat we aantreffen past naadloos in het materiële spectrum van het Hasmonese Jodendom.

Fase III

In de volgende fase volgde een massieve uitbreiding van de *fortified farmstead*. Lange tijd is de heersende opinie geweest dat deze uitbreiding een vervolg was op de gewelddadige vernietiging van de oudere gebouwen uit de Hasmonese tijd. Het ligt echter veel meer voor de hand dat deze vergaande uitbouw juist een bewust uitgevoerde uitbreiding van de bestaande Hasmonese gebouwen was. Dit past in het patroon van systematische uitbreiding van gebouwen en monumentale cultuur overal in het land na het aantreden van Herodes de

Grote (37 - 4 v.Chr.), de toegenomen welvaart, en de intensivering van de landbouw met name in het gebied rond de Dode Zee. Men ziet in dezelfde tijd een vestiging van nieuwe nederzettingen in de regio en uitbreiding in de teelt van balsemplanten, dadelpalmen en andere vruchtbomen (ook het 'boerenhuis' van En-Feshkha hoort bij deze fase).

Na deze uitbreiding was Qumran (fase III) ongeveer drie maal zo groot als de nederzetting in de voorgaande fase (fase II). Qua architectuur en functionaliteit was ze vele malen gedifferentieerder. Rond het hoofdgebouw stonden nu allerlei andere gebouwen, onregelmatig gepositioneerd, vooral aan de westelijke, zuidelijke en zuidoostelijke kant van het complex. De diverse gebouwen tonen sporen van tal van inrichtingen. Bekend is vooral het 'industriekwartier' aan de westzijde met de waterbassins, waterkanalen, bakovens en korenmolens, en het pottenbakkerijcomplex aan de uiterste oostzijde van de nederzetting.

Op allerlei manieren blijkt de nederzetting met landbouwactiviteiten verweven te zijn. Men vervaardigde keramiek, verwerkte dadels en andere producten, deed aan veehouderij, men had lastdieren, maalde koren voor eigen gebruik en bakte brood. Tijdens recentelijk uitgevoerde opgravingen vonden Yitzhak Magen en Yuval Peleg (zie bibliografie) duizenden verkoolde dadels.

Er zijn ook aanwijzingen voor schrijfactiviteit aangetroffen: inkthouders en ontwerpen van grondorkondes op potscherven. Dit hoeft echter niet te betekenen dat de rollen die in de grotten gevonden zijn ook in de nederzetting waren vervaardigd of beschreven. De nederzetting zelf bevat geen enkel fragment van een boekrol.

Door de gebruikelijke identificatie van de bewoners van Qumran met de Essenen, wier rituele wassingen bekend waren uit de antieke beschrijvingen, hebben onderzoekers altijd veel aandacht gehad voor de waterhuishouding in Qumran: het aquaduct en de cisternen waarin het regenwater verzameld werd. Het is duidelijk dat sommige van de aangetroffen waterbekkens inderdaad dienst deden voor de rituele reiniging. Dat is echter op zichzelf in het geheel geen bewijs voor het Esseense karakter van de nederzetting. Rituele wassingen waren, tot op zekere hoogte, gemeengoed binnen het toenmalige Jodendom. Ook in dit opzicht blijft de in Qumran aangetroffen materiële cultuur geheel binnen de kaders van wat ook uit andere plaatsen in deze regio bekend is. Het opvallend grote aantal waterinstallaties heeft overigens waarschijnlijk te maken met uiteenlopende activiteiten die in de nederzetting plaatsvonden, waaronder de keramiekproductie. Ook waren niet alle nu zichtbare bekkens tegelijkertijd in gebruik. Wat nu precies de functie van de nederzetting was, blijft omstreven. Terwijl Jodi Magness, en met haar de grote meerderheid wetenschappers die zich ba-

seren op de Qumranteksten, de nederzetting interpreteert als van het begin af aan een centrum van Essenen (evenzo Hartmut Stegemann, en vanaf Fase III ook Humbert), ziet Hirschfeld de site als een centrum van de regionale balsemproductie. Magen en Peleg interpreteren het als een nederzetting gericht op de keramiekproductie. Gezien de complexiteit van de structuur en de inrichting, lijkt het me niet verstandig om de functie van de nederzetting strikt met één tak van productie of één activiteit te verbinden. Juist de multifunctionaliteit van de site is kenmerkend.

Wat men in elk geval moet vermijden zijn anachronistische typeringen van Qumran als klooster, zoals werd geopperd door de eerste opgravers en nu nog steeds te lezen staat op informatieborden in de opgraving zelf. De bewoners leefden niet als monniken en de nederzetting was geen klooster. Er is niets dat hier op kan wijzen – zelfs niet als men de inhoud van de rollen met het leven in de nederzetting zou willen verbinden. Ook aanduidingen als ‘scriptorium’, ‘refectorium’, of ‘gemeenschapszaal’, gekoesterde relicten uit het Qumranonderzoek, worden niet gestaafd door de archeologische gegevens.

Uitgaande van de genoemde multifunctionaliteit van de nederzetting en haar regionale inbedding, zie ik Qumran als een regionaal dienstencentrum van een groter domein, vallend onder het gezag van het koninklijk paleis in Jericho. Primair bepalend voor de site zijn dus de functie die hij vervulde in zijn regionale context en de toenmalige politieke situatie. Dit sluit niet uit dat er ook Essenen woonden en werkten, maar het valt sterk te betwijfelen of de nederzetting exclusief met deze groepering verbonden kan of moet worden. Omdat de bewoners zeker Joden waren, is het niet verrassend dat voorwerpen en structuren geïdentificeerd zijn die typisch joodse rituele doelen dienden (kalkstenen vaatwerk; getrapte waterbassins). Maar deze elementen zijn niet noodzakelijk en niet exclusief te verbinden met slechts één Joodse groep, zoals de Essenen. Tijdens de bloeiperiode zullen er tussen de twintig en vijftig mensen in de nederzetting hebben gewoond en gewerkt. Hun woonvertrekken lagen waarschijnlijk op de bovenverdiepingen van de gebouwen, hoewel niet kan worden uitgesloten dat ook sommige delen van de begane grond als woonhuis dienst deden. Daarnaast is aan te nemen dat zich, afhankelijk van het jaargetijde, verdere bewoners in en rond de nederzetting ophielden. Veelal vermoedt men dat er mensen woonden in tenten op het vlakke terrein ten zuiden van het hoofdgebouw. Zeker is een seizoensgebonden bewoning van vele van de grotten (wellicht door herders). Afgaand op de (antropologische) aanwijzingen van het grafveld, waren de bewoners voornamelijk, maar niet uitsluitend, mannen. Dat hoeft niet te verwonderen bij een dergelijke op diverse landbouwactiviteiten gerichte nederzetting.

Het einde van de bewoning kwam abrupt. Sporen van brand en aangetroffen pijlpunten tonen hoe Qumran in het jaar 68 n.Chr. ten prooi viel aan verwoesting door de Romeinen. De vernietigers behoorden tot het legioen dat na de verovering van Machairous de Jordaan was overgestoken en zich via Jericho op weg begaf naar Jeruzalem.

Fase IV

De verwoesting door de Romeinen veranderde het karakter van de nederzetting drastisch. De oorspronkelijke bewoners waren ofwel gevlucht ofwel omgekomen. Waarschijnlijk bleef na de verwoesting een kleine groep soldaten achter als bezetting op deze strategisch belangrijke plaats. Deze bezetting duurde tot het jaar 106 n.Chr. Toen werd het ten oosten gelegen gebied, dat voorheen in handen van de Nabateeërs was, een Romeinse provincie (de provincie Arabia) en was de versterking Qumran overbodig geworden.

Mogelijk is dat Qumran tijdens de opstand van Bar Kochba (132-135 n.Chr.) voor een korte tijd een bolwerk van opstandelingen was, maar de archeologische aanwijzingen hiervoor zijn onduidelijk.

De boekrollen en hun inhoud

Zeer beroemd zijn de elf grotten van Qumran waarin de boekrollen en fragmenten zijn teruggevonden. Door de exclusieve aandacht voor deze grotten bleef echter steeds onderbelicht dat ze niet op zichzelf staan maar onderdeel zijn van een veel breder verschijnsel. De elf grotten van Qumran met daarin de zogenoemde Dode Zeerollen vertegenwoordigen slechts een kleine gedeelte van de vele tientallen, door erosie gevormde grotten in de hellingen van het kalksteen-gebergtes. Sinds het Chalkolithicum (circa 4500 v.Chr.) hebben mensen deze grotten steeds weer gebruikt als verblijfplaats, schuilplaats of toevluchtsoord. Vanaf het vlakke terrein direct ten zuiden van de hoofdnederzetting van Qumran kon men Grot 7 tot en met 9 goed bereiken. Grot 8 en 9 bevatten slechts zeer geringe teksthoeveelheden; Grot 7 bevat als enige en uitsluitend enkele Griekse tekstfragmenten. Aan de oostrand van het naar het westen lopende mergel-terras, direct tegenover de zuidspits van het vlakke terrein en daarvan gescheiden door een halverwege diep insnijdende kloof, liggen Grot 4, 5 en 10. Iets westelijker ligt Grot 6. Grot 4 is van uitzonderlijk belang; eigenlijk zijn het twee spelonken die nu met elkaar verbonden zijn. Hierin zijn duizenden tekstfragmenten (voornamelijk slechts snippers) afkomstig van ongeveer vijfhonderd verschillende rollen gevonden. Helaas werd Grot 4 pas door archeologen onderzocht en gedocumenteerd nadat bedoeïenen de grot grondig overhoop gehaald hadden om zoveel mogelijk fragmenten aan onderzoekers te kunnen verkopen.

◀ Aardewerk uit Qumran: De rollen die in Grot 1 werden gevonden, waren volgens de bedoeïenen opgeborgen in aardewerken kruiken. Volgens sommigen zou de bijzondere vorm van de kruiken erop wijzen dat ze speciaal waren gemaakt om boekrollen in te bewaren. Het gaat om aardewerk dat gedateerd wordt in de tijd van de eerste eeuw v.Chr. tot de eerste eeuw n.Chr. Restanten van soortgelijke kruiken zijn bij archeologische opgravingen in tientallen grotten in de omgeving van Qumran tevoorschijn gekomen, en ook in de nederzetting. Dat is een van de redenen waarom men de in de kruiken gevonden rollen in verband bracht met de bewoners van de nederzetting. Uit meer recente vondsten in het Judese bergland blijkt dat dit type kruik in een bepaalde periode algemeen gebruikt werd om iets in te bewaren.

Foto: Israel Museum, Jeruzalem

In deze grot werden ook resten van houten voorwerpen aangetroffen en enkele *mezuzot*, leren hulzen met daarin bijbelse zegenspreuken (zoals die ook nu nog aan de deuren van huizen worden aangebracht). Dit alles wijst erop dat deze grot (Grot 4) werd gebruikt door de bewoners van de nederzetting.

De andere grotten lagen verder van de nederzetting: Grot 1, 2, 3 en 11. Voorts zijn er nog enkele tientallen verdere grotten in de omgeving onderzocht; hierin werden meestal geen tekstfragmenten gevonden maar soms wel andere relictten, meestal keramiek. De vondsten van keramiek in de grotten vertoonden overeenkomst met de keramiek in Qumran. Het feit dat het keramiekrepertoire in de grotten grote overeenkomst vertoont met dat van de nederzetting, is geen wonder: beide komen overeen met het keramiekrepertoire dat kenmerkend was voor de gehele regio.

Onder de noemer 'Dode Zeerollen' kan een groot aantal teksten worden samengenomen die sinds 1946-47 op verscheidene plaatsen aan de westkant van de Dode Zee gevonden zijn. De teksten, geschreven op papyrus, perkament en

voor een heel klein gedeelte op potscherven (ostraca), omvatten een enorme tijdsperiode: van de achtste eeuw v.Chr. (een tekst uit Wadi Murabba'at), de vierde eeuw v.Chr. (een klein aantal teksten uit Wadi ed-Daliyeh en Ketef Jericho), de derde eeuw v.Chr. tot eerste eeuw n.Chr. (teksten uit de Qumranregio, andere regionale grotten en Masada), de tweede eeuw n.Chr. (teksten uit de grotten bij En Gedi, bewoond door vluchtelingen tijdens de Bar Kochba-opstand; teksten van Romeinse soldaten op Masada) tot in de achtste eeuw n.Chr. (teksten uit Khirbet Mird).

De laat-Romeins-Byzantijnse tijd is tot nu toe niet onder de vondsten vertegenwoordigd; de vondsten beperken zich overigens tot de westkant van de Dode Zee, aan de oostelijke kant is tot nu toe niets gevonden. De teksten zijn voor een zeer groot gedeelte slechts fragmentarisch bewaard. Ze zijn geschreven in het Hebreeuws, Aramees, Grieks, een paar in het Latijn, en enkele latere in het Syrisch en Arabisch.

Formeel en inhoudelijk wijzen de tekstvondsten van het gebied bij de Dode Zee op een buitengewoon grote bandbreedte. Zo zijn de vondsten uit En Gedi voornamelijk persoonlijke documenten, zoals verdragen en oorkonden. De Qumranteksten vertegenwoordigen juist vooral een theologische schrifttraditie. We concentreren ons hier nu op deze laatste groep.

Er zijn in de elf grotten rond Qumran resten van circa 650 verschillende boekrollen gevonden. Slechts enkele tientallen van deze rollen zijn redelijk tot goed bewaard; van de rest zijn alleen kleine tot zeer kleine fragmenten over. Een aanzienlijk deel van het materiaal representeert handschriften van de bijbelse literatuur: de boeken van de Hebreeuwse Bijbel. Deze vondsten laten zien dat de tekst van de boeken van het Oude Testament tot aan de eerste eeuw n.Chr. grotendeels niet vastgelegd en gestandaardiseerd was en dat er van enkele boeken zelfs verschillende versies naast elkaar circuleerden. Dankzij Qumran krijgen we een belangrijk inzicht in de voorgeschiedenis van de bijbelse boeken en het ontstaan van de canon van de Hebreeuwse Bijbel.

Een volgend deel van de Qumranteksten bestaat uit theologische literatuur, zoals traktaten, apocalypsen, 'herschreven bijbel', hymnen, et cetera die eerder al bekend was in een (Griekse of andere) vertaling, en nu beschikbaar in de originele taal, Hebreeuws of Aramees.

Ten slotte biedt meer dan een derde deel van de fragmenten theologische teksten die tot dan toe onbekend waren. Hierbij horen de beroemde tempelrol 11Q19 en de koperrol 3Q15, een (fictieve?) beschrijving van plaatsen waar schatten verborgen zouden liggen. Binnen deze categorie vallen ook de teksten die vaak aangeduid worden als 'sektarisch' (zie hiervoor de bijdrage van

Grot 4 interieur: Aan het interieur van Grot 4 is duidelijk te zien dat men grotten in het bergland uithakte om daarin allerlei spullen van betekenis op te bergen. Het zachte mergelgesteente van Qumran leent zich daar uitstekend voor. Grot 4 is mogelijk door de bewoners van de Qumrannederzetting aangelegd. De gaten in de wand dienden wellicht als steunpunten voor balken die brede planken droegen. Daarop werden de voorwerpen die men wilde opbergen neergelegd, waardoor men de ruimte van de grot efficiënt benutte.

Foto: H. Shanks

Popović). Het gaat hierbij om een klein deel binnen het totaal van de Qumran-teksten, voornamelijk bijbelcommentaren en regels voor een religieuze gemeenschap. Deze zogenoemde ‘sektarische teksten’ vertonen inderdaad enkele raakvlakken met de levenswijze van de Essenen, zoals die ons uit beschrijvingen van antieke auteurs (Philo, Josephus en Plinius) bekend is. Het is echter niet nodig (en niet raadzaam) om op grond hiervan alle tekstvondsten en de nederzetting van Qumran als ‘Esseens’ te beschouwen. Christelijke teksten zijn in Qumran niet gevonden.

Herkomst van de boekrollen

Waar kwamen de teksten vandaan? Lange tijd was het vrijwel vanzelfsprekend om aan te nemen dat de teksten die in de grotten zijn gevonden waren geschreven en gebruikt door de bewoners van de nederzetting en door hen in de grotten verborgen. Dit is echter steeds meer een omstreden kwestie geworden. Dat in sommige grotten, zoals in Grot 4, ook andere archeologische vondsten

zijn gedaan, compliceert de zaak nog meer. In ieder geval is het niet zo dat de vondsten in de grotten bij Qumran dwingen tot de aanname dat de grotten en de nederzetting door slechts een groep, een bijzondere groep als de Essenen, werden gebruikt.

Enkele onderzoekers, waaronder ik ook mijzelf reken, menen dat het niet bij voorbaat vaststaat dat de boekrollen daadwerkelijk in de grotten werden gedeponereerd door de mensen die woonden in de nederzetting. Denkbaar zou zijn dat de bewoners daar slechts hielpen om boekrollen die hetzij vanuit Jeruzalem hetzij uit Judese synagogen bijeengebracht werden, in veiligheid te brengen voor de aanstormende Romeinse legers.

Op basis van de toevallig bewaard gebleven fragmenten kan het ‘profiel’ van het oorspronkelijk in de grotten gedeponereerde tekstgeheel niet met zekerheid worden vastgesteld. De gevonden teksten vertonen vooral een grote diversiteit. Dit alles vraagt om terughoudendheid bij de interpretatie van het karakter van de tekstvondsten.

De interpretatie van iedere tekst moet primair gebaseerd zijn op zijn eigen inhoud en niet op de vraag hoe ‘sektarisch’ een bepaalde tekst wel of niet is. Dit gebeurt ook in het huidige onderzoek en met groot succes.

Ook wanneer men de nederzetting en de rollen niet ziet als de relictten van een en dezelfde groep van Essenen, blijft de betekenis van Qumran voor de archeologie van Palestina onverminderd groot. De ruïnes van Qumran geven een voortreffelijke indruk van de landelijke cultuur van een hooggespecialiseerde regio in de Herodiaanse periode; en ze dwingen ertoe dat men zich steeds opnieuw buigt over de methodiek van interpretatie van materiële resten en hun mogelijke betrekking tot wat men in geschreven teksten aantreft. De teksten uit de grotten brengen – al dan niet als ‘Esseense bibliotheek’ – zonder meer een fascinerend beeld over van de literaire en geestelijke rijkdom van het Palestijnse Jodendom. En ze zijn van eminent belang, niet in de laatste plaats voor het begrip van het vroege christendom en de denkwereld waaruit de boeken van het Nieuwe Testament hebben geput. Reden genoeg om zich hiermee bezig te houden en eigenlijk ook goed dat nog niet alles al gezegd is.

Noten

- 1 De opgraving van Khirbet Qumran (tussen 1948 en 1955) was in handen van Père de Vaux, als archeoloog werkzaam bij de *École Biblique et Archéologique* in Jeruzalem. Hij leidde ook het redactieteam dat moest komen tot de wetenschappelijke uitgaven van de Dode Zeerollen. De resultaten van De Vaux' opgravingen zijn nog niet volledig gepubliceerd; de publicatie is in voorbereiding door Jean-Baptiste Humbert voor de reeks *Novum Testamentum et Orbis Antiquus Series Archeologica*.

Bibliografie van Qumran, de nederzetting en haar omgeving

- O. Betz, R. Riesner, *Verschwörung um Qumran? Jesus, die Schriftrollen und der Vatikan*, München 2007.
- K. Galor, J.-B. Humbert & J. Zangenberg (eds), *Qumran - The Site of the Dead Sea Scrolls. Archaeological Interpretations and Debates. Studies on the Texts from the Desert of Judah 57*, Leiden / Boston 2006.
- Y. Hirschfeld, *Qumran – Die ganze Wahrheit. Die Funde der Archäologie neu bewertet*, Gütersloh 2006 (met uitvoerige literatuuropgave).
- Y. Magen & Y. Peleg, 'The Qumran Excavations 1993-2004. Preliminary Report' in: *Judaea and Samaria Publications* 6, Jerusalem 2007.
- J. Magness, *The Archaeology of Qumran and the Dead Sea Scrolls*, Grand Rapids 2002.
- M. Popović, 'De archeologie van Qumran' in: F. Garcia-Martinez & E. Tigchelaar (red.), *Fragmenten uit de Woestijn. De Dode-Zeerollen opnieuw bekeken*, Zoetermeer 2003, 49-77.
- J. Zangenberg, 'Region oder Religion? Überlegungen zum interpretatorischen Kontext von Khirbet Qumran' in: M. Küchler & K. M. Schmidt (eds), *Texte - Fakten - Artefakte. Beiträge zur Bedeutung der Archäologie für die neutestamentliche Forschung*, Novum Testamentum et Orbis Antiquus Series Archaeologica 59, Freiburg/Schweiz und Göttingen 2006, 25-67.
- J. Zangenberg, 'Kontroverse in der Wüste' in: *Antike Welt* 39/1 (2008), 19-28.
- J. Zangenberg (ed.), *Das Tote Meer. Kultur und Geschichte am tiefsten Punkt der Erde*, Mainz 2010.

Prof. dr. J.K. Zangenberg is hoogleraar in de uitlegging van het Nieuwe Testament en de vroegchristelijke letterkunde aan het Leids Instituut voor Godsdienstwetenschappen van de Universiteit Leiden.